

УДК 338.262

**АДАПТИВНИЙ ХАРАКТЕР ПЛАНУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ПРИНЦИПУ
ГЕТЕРОГОНІЇ ЦІЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ****Лелюк М. В.**, асистент, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава**Лелюк М. В. Адаптивний характер планування в контексті дії принципу гетерогонії цілей суб'єктів господарювання.**

В статті аналізується необхідність адаптивного характеру планування в умовах, коли цілі інших суб'єктів господарювання не співпадають з цілями досліджуваного господарюючого суб'єкта і можуть суттєво вплинути як на форми та шляхи досягнення, так і на саму спрямованість визначеної ним планової траєкторії розвитку. Доведено, що з позицій розуміння планування як складової процесу управління доцільно розглядати адаптивний характер як рису, притаманну будь-якому виду планування. Наведено аргументи на користь недоцільності виділення адаптивного планування як самостійного різновиду на кшталт оперативного-тактичного та стратегічного планування. Проаналізовано особливості прояву адаптивності планування в умовах гетерогонії цілей господарюючих суб'єктів. Принцип гетерогонії цілей розглядається в статті в двох взаємопов'язаних площинах: з одного боку - як підміна частковими цілями основної цілі діяльності, з іншого боку - як вплив цільових дій інших суб'єктів господарювання на зміну планів досліджуваного суб'єкта. Доведено, що в контексті теорій розвитку адаптивне планування повинно орієнтувати діяльність суб'єктів господарювання не на максимізацію прибутку як часткову ціль, а на забезпечення «економічного виживання» і сталого розвитку – як основну ціль. Підкреслено необхідність розробки системи планових показників, які б дозволили здійснювати кількісний і якісний вимір та моніторинг результатів діяльності суб'єктів господарювання з метою їх адаптації до запланованої траєкторії розвитку, а також адаптувати заплановану траєкторію відповідно до змін внутрішнього і зовнішнього середовища.

Leliuk M. The adaptive nature of planning in the economic entities «heterogony of ends» context.

The article analyzes the necessity of the adaptive nature of planning in an environment, where economic targets of other entities do not match with the objectives of the investigated entity and can significantly affect both the forms and ways of achieving, and the planned orientation of development. It is proved, that from the standpoint of understanding of planning as a part of the management process, an adaptive character should be considered as a trait, inherent in any kind of planning. The arguments of the inexpediency of distinguishing the adaptive planning as a separate variety of plan, such as tactical and strategic planning, are given. The features of planning adaptability in terms of businesses' purposes heterogony are analyzed. The heterogony of ends principle is considered in the article in two related areas: on the one hand - as a replacement the main objectives by the partial ones, on the other hand - as the impact of targeted actions of other entities to change plans for the studied firm. It is proved, that in the context of theories of development an adaptive planning should focus the activity of entities not on the profit maximization as a partial target, but on the providing "economic survival" and sustainable development - as the primary goal. The necessity of developing a system of targets, that would allow performing quantitative and qualitative measurements and results monitoring for the entity, in order to adapt such measurements to the planned trajectory of development and to adapt the planned trajectory according to the changes of the internal and external environment, is emphasized.

Лелюк М. В. Адаптивний характер планирования в контексте действия принципа гетерогонии целей хозяйствующих субъектов.

В статье анализируется необходимость адаптивного характера планирования в условиях, когда цели других субъектов хозяйствования не совпадают с целями исследуемого хозяйствующего субъекта и могут повлиять как на формы и пути достижения, так и на саму направленность определённой им плановой траектории развития. Доказано, что с позиций понимания планирования как составляющей процесса управления целесообразно рассматривать адаптивный характер как черту, присущую любому виду планирования. Приведены аргументы в пользу нецелесообразности выделения адаптивного планирования как самостоятельной разновидности типа оперативно-тактического или стратегического планирования. Проведен анализ особенностей проявления адаптивности планирования в условиях гетерогонии целей хозяйствующих субъектов. Принцип гетерогонии целей рассматривается в статье в двух взаимосвязанных плоскостях: с одной стороны - как подмена частичными целями основной цели деятельности, а с другой стороны – как влияние целевых воздействий других субъектов хозяйствования на изменение планов исследуемого субъекта. Доказано, что в контексте теории развития адаптивное планирование должно ориентировать деятельность субъектов хозяйствования не на максимизацию прибыли как частичную цель, а на обеспечение «экономического выживания» и устойчивого развития – как основную цель. Подчёркнута необходимость разработки системы плановых показателей, которые бы позволили осуществлять количественное и качественное измерение и мониторинг результатов деятельности субъектов хозяйствования с целью их адаптации к запланированной траектории развития, а также адаптировать запланированную траекторию в соответствии с изменениями внутренней и внешней среды.

Постановка проблеми. Розвиток економічної системи будь-якого рівня здійснюється в умовах невизначеності та постійної зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Це значно ускладнює процеси планування: при зростанні трудомісткості формування планів з урахуванням значної кількості змінних їхня прогностико-розрахункова значущість різко падає внаслідок неможливості урахувати усі фактори, що зумовлюють мінливість середовища. В зв'язку з цим особливої актуальності набувають проблеми розвитку адаптивного планування. Але здійснення адаптивного планування ринковим актором неможливе без урахування цілеспрямованих дій інших суб'єктів господарювання, що виступають його контрагентами, конкурентами і т.п. Складна система прямих і зворотних зв'язків, що виникають між суб'єктами господарської діяльності в процесі досягнення ними власних різнопланових цілей, потребує урахування в процесі здійснення планування. Ігнорування гетерогонії цілей господарюючих суб'єктів може привести до нереальності планування, визнання його недоцільності як інструменту управління, що, в свою чергу, зумовлює суттєві негативні наслідки: від тимчасової втрати конкурентоспроможності до повного фінансового краху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та необхідність адаптивного планування розглядається в роботах С. Біра, О. Віноградової, В. Забродського, В. Прабху, В. Скурихіна, В. Тимохіна та інших. Проблеми, пов'язані із гетерогонією цілей в суспільстві, аналізуються у філософських та соціологічних дослідженнях. В той же час питання взаємозв'язку розвитку адаптивного планування і урахування гетерогонії цілей суб'єктів господарювання вимагають подальшого більш глибокого аналізу.

Мета статті. Метою даної статті є, по-перше, обґрунтування адаптивного характеру планування як принципу, на якому в умовах складної економічної системи повинно базуватися і стратегічне, і оперативно-тактичне планування; по-друге, аналіз впливу гетерогонії цілей господарюючих суб'єктів на особливості здійснення адаптивного планування в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу. В сучасній економічній літературі адаптивне планування розглядається як самостійний різновид планування, який існує поряд із стратегічним та оперативно-тактичним плануванням. Так, М. Андрійчук здійснює

порівняльний аналіз зазначених видів планування, підкреслюючи, що адаптивність – це здатність аналізувати та відслідковувати зміни зовнішнього та внутрішнього середовища та автоматично змінювати алгоритм функціонування з метою збереження чи досягнення оптимального стану [4]. Разом з тим автор представляє розгляд адаптивного планування як окремого різновиду планування, наряду зі стратегічним, тактичним, оперативним.

Як на наш погляд, зазначений підхід є не зовсім коректним. Адже якщо розуміти під адаптивним плануванням таке, що враховує зміни внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування господарюючого суб'єкта, то потрібно визнати: зміна середовища відбувається і в стратегічному, і в оперативно-тактичному «планово-часовому просторі». Тому адаптивний характер повинен бути притаманним і стратегічному, і оперативно-тактичному плануванню. Мова може йти про «ступінь» або «глибину» адаптації. Мається на увазі, що для стратегічних планових цілей необхідна адаптація, за інших рівних умов, буде менш значною, ніж для цілей, запланованих на коротший термін. Дійсно, якщо, наприклад, підприємство за стратегічну мету ставить розвиток мережі власних фірмових магазинів в даному регіоні і захоплення частки ринку певної продукції, то цілі інших суб'єктів господарювання, звичайно, можуть скоригувати зазначену стратегію або примусити її переглянути, але загальний напрямок стратегічного розвитку, більш за все, залишиться без змін. Для оперативно-тактичного планування ситуація, вірогідно, буде іншою: конкретні дії інших суб'єктів господарювання примусять згадане підприємство гнучко підлаштовуватися до нових умов, а просування вперед більш точно описуватиметься ламаною, а не прямою лінією. В будь-якому випадку, необхідність швидко пристосовуватися до змін, які виникають внаслідок переслідування іншими ринковими акторами власних цілей, уточнювати і адаптувати свої цілі згідно зазначеним змінам – все це робить урахування дії принципу адаптивності планування необхідним при здійсненні планової діяльності будь-якого виду. Тому ми вважаємо, що виокремлювати адаптивне планування як різновид планування – недоцільно. Більш релевантним, як на наш погляд, є використання терміну «адаптивний характер планування» або «принцип адаптивності планування».

З такої позиції планування розглядається як складова загального процесу управління соціально-економічною системою певного рівня. При цьому сам процес управління включає, з одного боку, проектування планової траєкторії його руху у відповідності із заздалегідь визначеним критерієм, а з іншого - проектування регулятора, що коректує координати об'єкта у відповідності із плановою траєкторією [1]. Використання математичних моделей в цьому випадку унеможливується тим, що «математична формалізація даної проблеми не має практичної значущості і не може бути застосована при проектуванні методів впливу на реальний об'єкт управління... фактичний стан об'єкту під час його руху вздовж розрахованої траєкторії буде відрізнятися від планового навіть при наявності взаємозначності планових і фактичних управлінських дій» [1]. Зрозуміло, що в зазначених умовах необхідна гнучкість та адаптивність як механізму управління, так і самого об'єкту управління. В сучасній економічній літературі ці дві характеристики – гнучкість і адаптивність – часто використовуються як синоніми. Ми вважаємо, що це не зовсім правильно. Адже гнучкість більше характеризує здатність системи швидко переналаштуватись без значних витрат на більш ефективне використання наявних ресурсів у заздалегідь визначених умовах. Наприклад, в умовах, якщо попит на продукцію А знижується внаслідок передбачуваних сезонних коливань, ми на тому ж обладнанні переходимо на випуск продукції виду Б тощо. Що стосується адаптивності, то це – здатність підлаштовуватися під зміну зовнішніх та внутрішніх умов, які не можуть бути заздалегідь визначені. Тісний зв'язок між поняттями адаптивності та гнучкості не повинен маскувати існуючі розбіжності, оскільки це може привести до нерелевантного розуміння економічної сутності адаптивності.

В зв'язку з цим виникає ще одне питання – пов'язане із розумінням адаптивного характеру планування тільки в контексті адаптації до несприятливих зовнішніх та внутрішніх змін. Позитивні зміни, які теж вимагають адаптації, при цьому залишаються, як правило, поза межами уваги дослідників. Можна погодитися з точкою зору О. Охтеня та О.

Виноградової, що подібний підхід був запозичений з біології, оскільки біологічні організми за відсутності негативних зовнішніх впливів автоматично знаходяться в оптимальному стані і, відповідно, мають певні внутрішні обмеження для використання переваг зовнішнього середовища. Оскільки у економічних систем такого обмеження немає, то адаптивне планування повинно орієнтуватися не тільки на негативні, але і на сприятливі зміни, що несуть в собі нові можливості [7, с.107].

Варто зазначити, що, незважаючи на певну теоретичну невизначеність сутності адаптивного характеру планування як економічної категорії, вона має різноплановий прояв в економічних реаліях. Йдеться, перш за все, про індикативне планування. Останнє, як на наш погляд, за своєю природою має адаптивний характер, оскільки визначені планові індикатори дозволяють гнучко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Більше того: в межах індикативного планування певним чином збалансовуються цілі різних ринкових акторів: держави, фірм, домогосподарств, фінансових посередників тощо.

Складність застосування адаптивного планування в умовах ринку зумовлена цілою низкою факторів, серед яких особливе місце, як на наш погляд, займає фактор методологічний. Розвиток економічної теорії характеризується тим, що дослідницька стратегія прив'язується до певного «вірного» стану. Цей стан може визначатися телеологічно, як рівноважний стан, як «середній нормальний стан» тощо. В зв'язку з цим цікавим є підхід Т. Веблена, який наголошував на необхідності формування теорії «процесу, який розгортається кумулятивно». Цей процес має траєкторію, яка визначається крок за кроком діючими «правилами гри», а правила на кожній стадії процесу можуть змінюватися. Таким чином, Веблен наголошував на перегляді загальної перспективи, в межах якої економісти розглядали та осмислювали економічні явища. При цьому принципова зміна повинна була відбутися у двох важливих моментах: поняття економічного агента та його характерних рис і уявлення про порядок інтеграції поведінки економічних агентів [3].

Як на наш погляд, процес адаптивного планування – це і є той вебленівський «кумулятивний процес», який враховує зміну середовища. Але, оскільки мейнстрім економічної теорії спирається на «вірний» рівноважний стан, економічна наука поки що не може дати релевантного інструментарію для «адаптивного осмислення» економічних реалій. При цьому принципове значення для зміни ситуації має, на нашу думку, саме другий виділений Вебленом момент: порядок інтеграції поведінки економічних агентів.

Поведінка економічного агента підпорядкована досягненню його цілей. В кінці XIX століття німецьким філософом Вільгельмом Вундтом був сформульований принцип гетерогонії цілей. Даний принцип полягає в тому, що «реально досягнуті цілі виходять за межі уявлень цілей, з яких вони початково витікали, так як на шляху між початком та закінченням цільового ряду до них з неочікуваних побічних результатів притікає тим більше нових мотивів, чим ширший сам ряд».

Якщо розглядати принцип гетерогонії цілей в економічному контексті, то матиметься на увазі гетерогонія цілей суб'єктів господарювання. Наш подальший аналіз пов'язаний із розглядом впливу гетерогонії цілей суб'єктів господарювання на адаптивний характер планування.

На перший погляд, існування гетерогонії цілей ринкових акторів описується механізмом конкуренції. Але конкуруючи один з одним, суб'єкти господарювання намагаються максимізувати прибуток – тобто виходить, що ціль у них однакова. В той же час «там, де прогноз виявляється невизначеним, максимізація прибутку як керівний принцип дії позбавлена сенсу... Отриманий додатний прибуток, а не максимум прибутку, є свідченням успіху та життєздатності...» [2, с. 37]. Тут необхідна зміна «площини» прояву принципу гетерогонії цілей. Ряд філософів розглядають його як підміну справжньої цілі – частковою ціллю. В контексті предмету аналізу даної статті справжньою ціллю діяльності суб'єкта господарювання є, як на наш погляд, «економічне виживання», а частковою – отримання максимально можливого прибутку за даних конкретних умов. Підміна справжньої цілі гіпертрофованою частковою ціллю веде до неадекватного використання механізмів та

інструментів планування, перетворення їх на неефективні та негнучкі. Дійсно, якщо максимізація прибутку як ціль є недосяжною в умовах невизначеності, то і плани, спрямовані на отримання максимуму прибутку, не можуть сприяти нормальному розвитку суб'єкта господарювання. Тож одним з перших завдань реалізації адаптивного характеру планування є визначення справжніх цільових орієнтирів для конкретного ринкового актора.

Адаптивність з позицій управління тісно пов'язана із «стабільністю функціонування виробничої системи (і багато в чому спрямована на її досягнення). Стабільність визначається такими характеристиками як надійність (вірогідність виконання обраного способу функціонування по забезпеченню обраних обсягів виробництва), маневреність (здатність змінити режими функціонування та їх інтенсивність), стійкість (здатність системи зберігати потрібні властивості функціонування...), гнучкість (здатність системи до зміни своїх станів, при яких не погіршується її ефективність)» [7, с.105]. Виходячи з цього, реальною ціллю діяльності суб'єкта господарювання потрібно вважати досягнення ним стану стійкого розвитку. Такий підхід відповідає теоретико-методологічним засадам теорій розвитку - на відміну від теорій економічного зростання. Саме в межах теорій економічного зростання ціллю діяльності господарюючого суб'єкта є максимізація результату (максимізація прибутку або корисності), про неможливість досягнення якої в умовах невизначеності йшлося вище. З позицій теорій розвитку акцент переноситься на забезпечення «економічної життєздатності». Для просторових і галузевих утворень це фактично означає забезпечення стійкості «економічного ценозу» [6]. В зв'язку з цим виникає проблема визначення системи планових показників, які б орієнтували суб'єкта господарювання на досягнення дійсної цілі його діяльності і давали можливість адаптуватися до зміни зовнішнього та внутрішнього середовища.

Висновки. Розуміння планування як складової системи управління певною соціально-економічною системою вимагає розгляду адаптивного планування не просто як одного з існуючих видів планування, а як адаптивного характеру (або адаптивного принципу), притаманного стратегічному і оперативно-тактичному плануванню. Адаптивність планування фактично означає підлаштування планів господарюючого суб'єкта під зміну зовнішніх та внутрішніх факторів, пов'язаних із гетерогонією цілей інших акторів ринку. Інший аспект філософського розуміння принципу гетерогонії цілей – як підміна справжніх цілей частковими - примушує визнати, що максимізація прибутку виступає гіпертрофованою частковою ціллю суб'єкта господарювання, в той час як справжня ціль «економічного виживання» залишається поза межами адаптивного управління і планування. Така підміна цілей знижує рівень ефективності планування і веде до негативних наслідків. Подальший аналіз проблеми розвитку адаптивного планування в умовах гетерогонії цілей господарюючих суб'єктів вимагає розробки системи планових показників, які б орієнтували їх діяльність на досягнення справжніх цілей та створення передумов забезпечення сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Азовцева И. К. Адаптивный механизм как основополагающий элемент концепции управления экономико-социальными системами / И. К. Азовцева // Библиотека учебной и научной литературы Русского гуманитарного интернет-университета. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/azovceva_adaptation_mechanizm.
2. Алчиан А. Неопределённость, эволюция и экономическая теория / А. Алчиан // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и как процесса / редкол.: Я. И. Кузьминов, В. С. Автономов, О. И. Ананьин и др. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – 533 с.
3. Ананьин О. И. Онтологические предпосылки экономических теорий. – М.: Институт экономики РАН, 2013. – 50 с.: С.10-11.
4. Андрійчук Ю. А. Адаптивне планування як об'єктивна необхідність розвитку інноваційної діяльності у конкурентному ринковому середовищі / Ю. А. Андрійчук // Маркетинг та логістика в системі менеджменту: тези доповідей IX Міжнародної науково-

практичної конференції (Львів, 8-10 листопада 2012 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С.13-14.

5. Виноградова О. Р. Адаптивное планирование объемов выпуска продукции на предприятии / О. Р. Виноградова // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: Зб. наук. пр. - Донецьк: ІЕП НАНУ, 2010. — С. 235-251.

6. Лелюк М. В. Планирование как фактор обеспечения устойчивости экономического ценоза / М. В. Лелюк // Новая экономика. - № 2. – 2013. – С.273-276.

7. Охтеня А. А., Виноградова О. Р. Теоретические основы адаптивного планирования производства / А. А. Охтеня, О. Р. Виноградова // Науковий вісник ЧДІЕУ № 3 (4), 2009. – С. 101-107.

Ключові слова: адаптивне планування, гетерогонія цілей, індикативне планування, стійкий розвиток.

Ключевые слова: адаптивное планирование, гетерогония целей, индикативное планирование, устойчивое развитие.

Key words: adaptive planning, heterogony of ends, indicative planning, sustainable development.

УДК 658.821(15)

КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ МИРОВОГО РЫНКА КОСМИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И УСЛУГ

Поздняков Д. О., ведущий научный сотрудник Государственного предприятия «Конструкторское бюро «Южное»

Поздняков Д. О. Критерии классификации мирового рынка космических технологий и услуг.

Рассмотрены научные подходы классификации мирового рынка космических технологий и услуг. Проблема актуальна особенно в период перехода национальной экономики Украины на инновационный путь развития, что способствует эффективной реализации накопленного потенциала в ракетно-космической отрасли и продвижению космической продукции на мировой рынок. Ракетно-космическая отрасль занимает значительное место в государственной политике Украины, определяя степень ее статуса как страны высоких технологий на мировом рынке. Мировая космическая отрасль ведущих стран США, России, Франции, Германии, Японии и Канады становится все более доходной, в 2012 году их доход составил 100,0 млрд. \$ США. Однако участники рынка космических технологий сталкиваются с конкуренцией, протекционизмом и другими характерными особенностями, присущими рынкам наукоемкой продукции. В связи с этим мировой рынок космических технологий (КТ) представляет для РКО Украины существенный научно-технический и коммерческий интерес. Критерием доступности мировых рынков КТ является индекс конкурентоспособности космических отраслей 13 ведущих (ключевых) стран мира. Критериями формирования региональных рынков КТ являются: близость научного, технико-технологического уровней развития стран отдельного региона. Региональное разделение мирового рынка позволяет разработчикам и пользователям КТ определять наиболее оптимальное размещение дочерних предприятий, филиалов, представительств с целью максимального охвата сегмента рынка региона. Особое внимание уделено развитию рынков концентрированного обмена космическими технологиями (РКОКТ). Сформированы критерии, составляющие основу стратегического партнерства в области разработки научно-исследовательских и технологических проектов. В статье определены критерии